

Anna Singer, Juridiska institutionen, Uppsala universitet

Vårdnadstvister och barnets bästa – en studie av alternativa modeller för tvistlösning på familjerättens område

Projektets övergripande syfte har varit att generera kunskap och att föreslå alternativa modeller som kan ge förutsättningar för en utveckling och förbättring av samhällets handlägningsordning för avgörande av vårdnadstvister.

Ett flertal olika aspekter har undersöks. Särskilt den rådande processuella ordningen för handläggning av vårdnadstvister i svensk rätt har granskats och analyserats. I detta har också ingått ett studium av de olika former av medling som faktiskt förekommer i Sverige, dock inte i den omfattning som ursprungligen planerades. En förklaring till begränsningen är att den regleringen rörande vårdnadstvisters handläggning i föräldrabalkens kap. 6 ändrades efter det att arbetet inletts. En kartläggning över de konfliktlösningsverksamheter, utöver samarbetsamtal, som idag bedrivs såväl permanent som på försök i kommunerna har gjorts.

En granskning av den rådande processuella ordningen och kartläggningen av förliknings- och medlingsverksamhet samt verksamheter i kommunerna med fokus på hur barnets bästa som rättslig målsättning tillgodoses och vilken innebörd begreppet tillskrivs i praktiken har gjorts. En undersökning av handläggningen av vårdnadstvister måste för att bli fullständig också inkludera metoder för konfliktlösning och en granskning och analys av gränserna för användningen av ett gemensamt vårdnadsansvar för separerade föräldrar och en därmed sammanhängande granskning av vårdnadsbegreppets rättsliga konstruktion.

Eftersom avsikten var att ge förslag på alternativa metoder för en mer ändamålsenlig handläggning av vårdnadstvister innefattar projektet vidare en kartläggning av alternativa metoder för tvistelösning, med särskild inriktning på familjerättsliga mål, i våra nordiska grannländer – i synnerhet Norge – och en kartläggning av det reformarbete som pågår i några av våra grannländer när det gäller handläggningen av vårdnadstvister. Arbetet i denna del innefattar en granskning av medlingens för- respektive nackdelar, som rymmer olika frågor såsom förhållandet mellan traditionell rättsskipning och alternativ konfliktlösning:

- Vem som ska ombesörja medling, domstolar eller fristående medlare – jurister eller beteendevetare?
- Vilka frågor kan respektive kan inte göras till föremål för alternativ konfliktlösning?
- I vilken utsträckning ska avgöranden ha rättskraft?

Verkställighetsfrågor, och förstås traditionella frågor rörande rättssäkerhetsaspekter har också undersökts.

Projektets tre viktigaste resultat

Projektets övergripande resultat visar att handläggningen av vårdnadstvister bör vidareutvecklas för att i högre utsträckning uppnå barnets bästa. Detta kan ske genom en ökad styrning som syftar till att målgruppsanpassa handläggningen. Det bästa för barn i samband med vårdnadstvister har av socialsekreterare och domare i undersökningen, definierats som två särlevande men samarbetande föräldrar med låg konfliktnivå.

I nu gällande ordning saknas ett helhetsperspektiv på handlägningsprocessen. Socialtjänstens och tingsrättens handläggning av vårdnadstvister fungerar som två parallella spår som endast resulterar i en utväxling av dokument utan hänsyn till familjens hjälpbehov. Projektets resultat visar också att det saknas en övergripande styrning och samordning av handläggningen av vårdnadstvister. I knappt hälften av de kommuner som har deltagit i undersökningen genomförs samarbetsamtalen med en särskild metod som vanligtvis har utvecklats på grundval av personalens erfarenhetsbaserade kunskap och som sällan är vetenskapligt utvärderad. I övriga kommuner har samtalsledarna utvecklat egna individuella erfarenhetsbaserade metoder för samtals genomförande. Det innebär att samarbetsamtalens genomförande och kvalitet inte bara skiljer sig åt mellan kommuner utan också mellan enskilda samtalsledare på samma arbetsplats. Dessutom saknas det en offentlig och centralt utformad vetenskapligt baserad och systematisk kompetenshöjande utbildning i att genomföra samarbetsamtal och medla i Sverige. Antalet kurser som ges är begränsade och är vanligtvis avgiftsbelagda.

Projektets empiriska resultat visar att det förhåller sig på motsvarande sätt på tingsrätterna. Domarnas tillvägagångssätt för att uppnå en samförståndslösning skiftar, var och en gör på sitt eget sätt. Vidare är domarnas möjlighet till kompetensutveckling för att åstadkomma samförståndslösningar och för att medla är begränsade. Trots bristen på utbildningsmöjligheter finns det inslag av medling såväl inom samarbetsamtalen som i tingsrätts handläggning av vårdnadstvister men av olika skäl uppfyller de inte EU:s definition av medling.

Genom projektet har det klarlagts att den möjlighet som domstolarna gavs genom 2006 års reform av föräldrabalken att anlita en extern medlare inte används i någon större utsträckning. Således varierar såväl möjligheten till som kvaliteten på det stöd som erbjuds barn och föräldrar i samband med handläggning av vårdnadstvister mellan kommuner och tingsrätter, vilket bör föranleda en diskussion om rätten till likabehandling och rättssäkerhet.

Det faktum att antalet vårdnadstvister har ökat med över 30 procent efter 2006 års lagändring vars syfte var att minska antalet vårdnadstvister understryker behovet av en förbättrad handlägningsordning. Genomgången av den gällande regleringen visar också på brister i sambandet mellan vårdnadsansvarets rättsliga konstruktion och de beslutsalternativ som finns att tillgå vid avgörandet av en vårdnadsvist. Den rättsjämförande delen av studien indikerar att den svenska handlägningsordningen skulle kunna förbättras i flera avseenden, i synnerhet vad gäller möjligheterna till medling inom ramen för domstols behandling av vårdnadsrelaterade konflikter.

I projektet har vidare framkommit att i länder där medling används som metod för att lösa vårdnadstvister är utfallet inte entydigt positivt. I exempelvis Norge visar en nationell utvärdering att medling enligt metoden Konflikt och försoning har bidragit till att antalet vårdnads mål har ökat med 25 procent sedan modellen infördes medan antalet samförstånds lösningar endast har ökat med 13 procent. Modellen har inte heller bidragit till att förkorta handläggningstiden.

Dessutom visar utvärderingen att andelen föräldrar som upplever att samförstånds lösningen har uppnåtts efter påtryckningar har ökat sedan modellen infördes. Många föräldrar uppgav dock att medlingen var till nytta, men resultatet kan diskuteras eftersom andelen föräldrar som vände sig till tingsrätt på nytt är densamma som tidigare. Den främsta styrkan med modellen utifrån de professionella aktörernas perspektiv bedömdes sammantaget vara att föräldrarna får möjlighet att pröva olika lösningar och att barnets röst lyfts fram (Koch 2008).

Som ytterligare ett resultat från projektet har framkommit att den svenska handläggningsordningens oförmåga att uppnå barnets bästa har bidragit till att det startas och bedrivs lokala projekt i verksamhetsutvecklande syfte av aktörer på olika samhällsnivåer. Dessa projekt medverkar till att förstärka bilden av en splittrad och fragmentarisk handläggningsordning. Olika försöksprojekt bedrivs så länge de är finansierade men leder sällan till någon bestående metodutveckling eller permanent förändring av handläggningen.

Med utgångspunkt i projektets resultat föreslår vi för det första att handläggningen av vårdnadstvister målgruppsanpassas genom att myndigheterna anlägger ett holistiskt perspektiv på familjen och att de genom samverkan erbjuder samtliga familjemedlemmar individuella behovsanpassade insatser. För det andra föreslår vi att handläggningen av vårdnadstvister utformas på ett sådant sätt att möjlighet ges att erbjuda ett familje- och individanpassat psykosocialt stöd och stöd för konfliktlösning under hela det kris- och separationsförlopp som i många fall ligger bakom en vårdnadstvist. För det tredje föreslår vi att personal inom socialtjänsten och rättsordningen kompetensutvecklas så att de får en verktyglåda med metoder och stödinsatser som medger att ett målgruppsanpassat stöd kan ges till föräldrar i syfte att främja deras samarbete kring sina barn med målsättningen att tillgodose barnets bästa.

Nya forskningsfrågor

- Hur kan barnperspektivet förbättras i handläggningen av vårdnadstvister?
- Vilka behov av stöd har föräldrar i samband med en vårdnadstvist för att kunna tillgodose sina barns bästa?
- Finns det några vetenskapligt utprovade modeller som kan ge det stöd som föräldrar i en vårdnadstvist behöver för att kunna tillgodose sina barns bästa?
- Kan den norska medlingsmodellen Konflikt och försoning samt den amerikanska modellen *Parenting Coordinator* bidra till att vidareutveckla och förbättra den svenska handläggningen av vårdnadstvister utifrån föräldrars perspektiv, om så, hur?

- Vilka för- och nackdelar har ett processorienterat arbetssätt i handläggningen av vårdnadstvister?

Publikationer

Projektets huvudsakliga resultat redovisas i två separata böcker (av meriteringsskäl). I boken *Medling som alternativ tvistelösning på familjerättens område* redovisas och analyseras resultaten från projektets samhällsvetenskapliga delstudier. De syftar dels till att belysa samarbetsamtalet (dess förekomst, innehåll, form och utvecklingsmöjligheter) dels till att belysa tingsrätts handläggning av vårdnadsvist (dess tillvägagångssätt, överväganden och utvecklingsmöjligheter).

Det empiriska underlaget utgörs av två enkätundersökningar; en riktad till samtliga svenska kommuners socialtjänst och en riktad till domare som handlägger vårdnadstvister vid samtliga svenska tingsrätter. Utöver detta ingår en redovisning av kommunala utvecklingsprojekt och andra alternativa verksamheter som syftar till att förbättra handläggningen av vårdnadstvister.

I boken *Vårdnadstvister och barnets bästa* (prel. titel) redovisas den rättsdogmatiska delen av studien. Den innehåller en analys av gällande reglering rörande domstols handläggning av vårdnadstvister mot bakgrund av det innehåll som barnets bästa som rättslig målsättning har i svensk rätt. Av särskilt intresse är de möjligheter till medling som tillämpas. Mot bakgrund av den empiriska undersökningen som gjorts i projektet diskuteras nuvarande praktik. Boken innehåller vidare en genomgång och jämförelse av handläggningsordningar i dansk och norsk rätt. Jämförelsen visar på några grundläggande skillnader i tillvägagångssätt vid avgörandet av vårdnadsrelaterade frågor och tas till utgångspunkt för en diskussion om alternativa handläggningsformer.